

ISSN 0027–8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/3-4

БЕОГРАД
2017

УДК 811.163.41'374
811.163.41'367.622
811.163.41'282.2

РАДМИЛА В. ЖУГИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 29. септембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

ЗНАЧАЈ ОЧУВАНОСТИ ДЕМИНУТИВНОГ СУФИКСА *-ка* ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Богата грађи из досад објављених осам дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне говори о живој данашњој употреби деминутивног суфикса *-ка*. Истраживање овог суфикса као творбеног елемента деминутива женскога рода потврђује његов континуитет и омогућава праћење историјског развоја српскога језика и у том смислу сагледавање његовог значаја. Степен очуваности стања деминутивног суфикса *-ка* посматра се у контексту стања у два блиска јужнословенска језичка идиома, тј. у бугарском и македонском језику.

Кључне речи: призренско-тимочки дијалекти, јужнословенски језички ареал, суфикс *-ка*, очуваност деминутивног значења, архаично стање, континуитет историјског развоја српског језика.

1. Увод

Са становишта продуктивности, као и са становишта диференцијалности у односу на стање у српском књижевном језику и осталим српским дијалектима, суфикс *-ка* заузима посебно место. Ово тим пре, ако се има у виду чињеница да је овај суфикс у дијалектима призренско-тимочке дијалекатске зоне српског језика, уз бугарски и македонски језик као два блиска јужнословенска језичка идиома, је-

* radmila.zugic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дини сачувао старо деминутивно значење у творби деминутива женскога рода, некада познато свим словенским језицима.

Превасходни циљ је установљење досадашње изучености значаја суфикса *-ка*, почев од Белића, Бошковића, Стевановића, Клајна, Јовановића, до најскоријих истраживања стања у призренско-тимочким дијалектима.¹ Уважавајући историјско-лингвистичке и геоллингвистичке разлоге који резултирају међујезичким контактима, савремено стање суфикса *-ка* и његових проширених варијанти биће упоређено са очуваним стањем у бугарском и македонском језику. Ово су једина три идиома са очуваним специфичним деминутивним значењем суфикса *-ка* у јужнословенском језичком ареалу.

2. Стање и проучености суфикса -ка у призренско-тимочким дијалектима и њима структурно блиским језицима, бугарском и македонском

2.1. Врло продуктиван суфикс *-ка* у творби именица женскога рода са деминутивним значењем одражава архаично стање призренско-тимочких дијалеката. Сва досадашња истраживања истичу особено употребе суфикса *-ка* у деминутивном значењу као маркиране форме архаичности говора југоисточне Србије у светлу јужнословенског језичког ареала.

2.2. Овде ћемо се у првом реду осврнути на Белићево тумачење овог суфикса у дијалектима југоисточне Србије: Као родоначелник дијалектолошких истраживања, Белић се у својим *Дијалектима* дотакao и дијалекатске творбе речи. На расположивој сопственој грађи коју је могао забележити, он је суфиксе више посматрао са дијахроног становишта, не задирући дубље у њихов семантички аспект, што је и разумљиво ако се има у виду ширина дескрипције фонетске и морфолошке проблематике дијалеката јужне и источне Србије. Ипак, и у овом обиму дате Белићеве опсервације о суфиксима, говоре о његовом настојању да упути на творбену проблематику и истакне историјско-језички значај појединих суфикса и њихову диференцијалност у односу на остатак српских дијалеката. Коментаришући суфикс *-ка*, он посебно скреће пажњу на његово деминутивно значење. Грађа којом је располагао довела га је до закључка да, упркос условима (присуство елемента *к*), овај суфикс у дијалектима које је испитивао није тако продуктиван. Белић наводи неколико примера са основним суфиксом *-ка*: *кошуљка*, *кудџка*, *иољанка*, *иосиџка*, *чашка* (370), уз напомену да су нешто продуктивнији проширени суфикси са *-ка*, тј.

¹ В. цитирану литературу.

-ичка, -инка, захваљујући којима су ови говори сачували „несумњиво много више старине“ (Белић 1905: 371).

2.2.1. Суфикс *-ичка* Белић подводи под суфиксе с елементом *и*, конкретније, интерпретира га у оквиру суфикса *-ица*. Од деминутива које је Белић записао, наводимо само неколико њих, и то оне који су обухваћени корпусом забележеним у дијалекатским речницима и монографијама о призренско-тимочким говорима, деценијама након првих Белићевих истраживања: *ба̀бичка*, *џра̀њичка*, *здр̀вничка* (375).

2.2.2. Белић разматра суфикс *-инка* у оквиру суфикса под су-гласником *н*, тј. суфикса *-ина*. Говорећи о њему као суфиксу ниске продуктивности, Белић ипак истиче да се он изгубио у свим осталим, изузев у овим дијалектима. То је по његовој концепцији био довољан разлог да на њега скрене пажњу. Нестајање овог суфикса он доводи у везу са слабљењем деминутивног значења суфикса *-ка*, свуда па и овде, као саставног дела суфикса *-инка*. Навешћемо неколико примера на *-инка* које је Белић забележио, и то оне у којима је несумњиво реч о овом суфиксу: *вр̀евинка*, *гь̀дџинке*, *сирой̀инка*, *чорб̀инка*. Вероватно се код Белића може наћи још по који пример са осамостаљеним суфиксом *-инка*, али већина тамо наведених деривата настала је суфиксацијом изведеница на *-ина* деминутивним суфиксом *-ка*, попут: *џра̀дџинка* од *градџина*, *колиб̀инке* од *колибине*, *облач̀инка* од *облачина*, *џлој̀инка* од *плотина*, *џрав̀динка* од *правдина* и сл. (Белић 1905: 384). Ови примери речито говоре и о томе да су сви наведени деминутиви деминутивно значење добили суфиксацијом са *-ка*, те да они спадају у деминутиве са проширеном варијантом суфикса *-ка*, тј. са суфиксом *-инка*. Ово стање је посведочено на широком корпусу свих дијалекатских речника са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне.²

2.3. Најпре ћемо се осврнути на Белићев став о слабој продуктивности простог суфикса *-ка* у деминутивном значењу. Он тврди (370) да је забележио само неколико примера чији смо већи број навели напред. Међутим, грађа из дијалекатских речника оповргава претходну Белићеву тврдњу. Као потврду наводимо само по неколико примера: *џиј̀елка*, *џа̀шка* (П–ЈМ, Лесковац, Митровић 1984), *вр̀ечка*, *зал̀дишка* (Т–Л, Пирот, Живковић 1987), *бџ̀ца*, *џар̀инка* (П–ЈМ, ј. Срб., Златановић 1998), *аљ̀инка*, *закр̀џика* (закрпица), *лимуз̀инка*, *џикулај̀ика* (чоколадица) (П–ЈМ, Јабланица, Жугић 2005), *џар̀ка* (метални новчић), *џегуљ̀ика* (џедуљица) (С–З, Каменица, Јовановић 2004), *ме-*

² У осам дијалекатских речника забележено је укупно 536 деминутива изведених суфиксом *-ка*; велики број истих деминутива бележи већи број дијалекатских речника.

шѝнка, *ѝуѝањања*, *ћеремѝѝка* (Т–Л, Тимок, Динић 2008), *чуѝурка*, *шѝчка* (С–З, Црна Трава, Стојановић 2010), *секѝрка*, *ѝѝранка* (П–ЈМ, ј. Срб., Златановић 2011), а наше раније истраживање потврђује не само његову данашњу високу продуктивност већ и богатство семантичко-творбених типова деминутива на суфикс *-ка* и његове проширене варијанте *-ичка*, *-инка* у призренско-тимочким дијалектима.³

2.4. Мера заступљености овога суфикса у деминутивном значењу у језицима јужнословенске заједнице одражава степен архаичности једних језика у односу на друге (Бошковић 2000: 276). Суфикс *-ка* са деминутивном семантиком продуктиван је и у бугарском и македонском језику (Стакић 1988: 54–55).

2.5. Ваљану паралелу између продуктивности суфикса *-ка* у српском стандардном језику и народним говорима југоисточне Србије дају и најновија истраживања деминутивних изведеница, при чему се потенцира висока продуктивност суфикса *-ка* у говорима призренско-тимочких дијалеката (Јовановић 2010: 62).

3. *Сѝеѝен очуваносѝѝи деминуѝивноѝ суфикса -ка у буѝарском и македонском језику*

3.1. Релевантна литература о творби речи у бугарском језику, такође, потврђује продуктивност суфикса *-ка* и његових проширених варијанти у творби именичких деминутива (Радева 1987: 58, 59; Бојаѝијев и др. 1999: 233, 251, 259). Занимљиво је да сви српски истраживачи, између осталог, истичу деминутивну функцију суфикса *-ка* као маркантну језичку црту говора југоисточне Србије која их опредељује као архаичне, истичући да је ова црта сачувана још само у бугарском и македонском језику. Савременим бугарским граматикама, у делу о творби речи, измиче одлика архаичности овога суфикса у деминутивном значењу, са акцентом на суфиксу *-ка* као најпродуктивнијем суфиксу с модификационим значењем, наслеђеним из старобугарског језика са широком употребом у творби именица женскога рода са значењем професије, занимања, припадности колективу, организацији и сл., на пример: *аптекѝр / аптекѝрка*, *служѝител / служѝителка*, *журналѝст / журналѝстка*, *асистѝнт / асистѝнтка* и др. (Радева 1987: 53). Јасно је да је овде реч о моционом значењу суфикса *-ка*. Иста ауторка истиче и високу продуктивност суфикса *-ка* у творби деминутива (Исто: 58), али по страни остаје његова архаичност као заједничко својство дијалеката југоисточне Србије, бугарског и

³ Детаљно о овоме в. у Жугић 2015 (у штампи). Компаративно истраживање на грађи из бугарског језика показује идентично стање.

македонског језика. Бојацијев и др. (1999) такође говоре о високој продуктивности суфикса *-ка* у творби именица с модификационим значењем, међу којима је и семантичка група деминутива *книжка, крушка, грешка, чашка*, образованих од основа неизведених именица на *-а*: *книга, круша, дреха, чаша*⁴ (251). Овде, такође, изостаје помињање архаичности овога суфикса у свим семантичким групама именица с модификационим значењем (249, 250). Ово историјско-језичко питање у истраживањима бугарског језика, може се довести у везу са чињеницом да је овај суфикс својствен колико бугарском књижевном језику толико и бугарским народним говорима.

3.2. Најновија истраживања именичких деминутива на суфикс *-ка* у македонском језику показују тенденцију умањивања његове функционалности као деминутивног суфикса у деривацији деминутива од именица женскога рода. То се доводи у везу са конкурентношћу творбеног модела на суфикс *-че* којим се деминутиви женскога рода преводе у категорију деминутива средњег рода: тако су уместо деминутива женскога рода типа *рибка, кошулка, лoйaићкa, лeдинкa, блуска* конкурентније деминутивне именице средњег рода типа: *рийче, кошулче, лoйaићче, лeдинче, блузиче*. С друге стране, некадашњи деминутиви на *-ка* су се временом лексикализовали те је у њима деминутивно значење потиснуто: *ирадинка, книшка, машинка, ирашинка* (Велева 2006: 131). У фази дезактуелизације и архаизације су и некадашњи деминутивни деривати на *-ица*, типа *косичка, државичка, гушичка, водичка, осичка, росичка*, који се замењују конкурентнијим творбеним моделима на *-че (-иче), -енце*, типа: *лaвче, сойче, нивче, црквиче, сесѝриче, мајче (мајченце)* (130).

3.2.1. Суфикс *-ка* се у сложеној варијанти *-ичка*, у македонском књижевном језику показује најпродуктивнијим у творби именичких деминутивних деривата женскога рода од мотивних именица женскога рода на *-а*: *женичка, момичка, мамичка, бабичка, снаичка, браздичка, иѝквичка, кравичка, ичеличка*⁵ и др. (Велева 2006: 131, 132).

3.2.2. Без обзира на тенденцију ка замени творбеног модела на суфикс *-ка* другим творбеним моделима, описано стање у македонском језику показује живу употребу старог суфикса *-ка* у облику творбеног модела са проширеним суфиксом *-ичка*.

⁴ Примери у наведеном извору нису акценговани.

⁵ Ауторка примере у монографији доноси без акцента.

4. Закључак

4.1. Из овог кратког излагања се може закључити да је у разматраним јужнословенским идиомима (призренско-тимочким дијалектима српског језика и бугарском језику) сачуван до данас суфикс *-ка* и(ли) његове проширене варијанте *-ичка*, *-инка*, што поткрепљује ранију констатацију о њиховој архаичности.

4.2. У македонском језику је преобладајућа проширена варијанта суфикса *-ка* (*-ичка*), док модел са проширеним суфиксом *-инка* није присутан.

4.3. Независно од тога да ли се суфикс *-ка* у деминутивном значењу јавља у свом основном облику или у некој проширеној варијанти, јасно је да је његова очуваност у трима наведеним јужнословенским идиомима очигледна, што иде у прилог тези о архаичности призренско-тимочких говора, бугарског језика и македонског језика.

4.4. Праћење развоја деминутивног суфикса *-ка* у призренско-тимочким говорима и његове живе употребе до данашњих дана, у сваком случају потврђује његов значај за историју српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник I*, Београд.
- Бојацијев и др. 1999: Тодор Бояджијев, Иван Куцаров, Йордан Пенчев, *Съвременен български език*, Софија: Издателска къща „Петър Берон“.
- Бошковић 1966: Радосав Бошковић, Око суфикса *ica*, *Наш језик XV*, Београд, 58–61.
- Бошковић 2000: Радосав Бошковић, Развитак деминутивних наставака са елементима *k* и *s*, у: Радосав Бошковић, *Основи ујоредне прамајинке словенских језика*, Београд: Требник, 268–302.
- Велева 2006: Славица Велева, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје: авторско издание.
- Жугић 2015: Радмила Жугић, *Деминутивне именичке изведенице на суфикс -ка у призренско-тимочким говорима српског језика и бугарском језику (семантичко-творбени аспекти)* (у штампи).
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и ауменитивне именице у српском језику*, Монографије 9, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Друџи гео: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Радева 1987: Василка Радева, *Българското словообразуване*, София: Универзитетско издателство „Климент Охридски“.
- Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и ѝридева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник ѝиројској ѝовора*, Пирот: Народни музеј.
- Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја, Српски дијалектолошки зборник LII*, Београд.
- Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник ѝовора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Златановић 2011: Момчило Златановић, *Речник ѝовора јуја Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Јовановић 2004: Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник LI*, Београд.
- Митровић 1984: Брана Митровић, *Речник лесковачкој ѝовора*, Лесковац: Народни музеј Лесковац.
- Стојановић 2010: Радосав Стојановић, *Црнотравски речник, Српски дијалектолошки зборник LVII*, Београд.

Радмила В. Жугић

К ВОПРОСУ О ЗНАЧЕНИИ СОХРАННОСТИ ДЕМИНУТИВНОГО СУФФИКСА -КА ДЛЯ ИСТОРИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Богатый материал до сих пор опубликованных восемь диалектных словарей из области призренско-тимокской диалектной зоны свидетельствует о живом сегодняшнем употреблении деминутив-

ного суффикса *-ка*. Исследование этого суффикса как словообразовательного элемента деминутивов женского рода подтверждает его континуитет и делает возможным наблюдение исторического развития сербского языка и в этом отношении обзора его значения. Степень сохранности состояния деминутивного суффикса *-ка* рассматривается в рамках состояния в двух близких южнославянских языковых идиомах, т.е. в болгарском и македонском языках.

Ключевые слова: призренско-тимокские диалекты, южнославянский языковой ареал, суффикс *-ка*, сохранность деминутивного значения, архаичное состояние, непрерывность исторического развития сербского языка.